

บทที่ ๕

สรุปผลของการศึกษาและข้อเสนอแนะ

จากศึกษาวิเคราะห์คุณค่าหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องจันทะหมุดที่มีต่อสังคมไทยอีสาน ฉบับนี้ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ ๓ ประเด็น คือ ๑) เพื่อศึกษาวรรณกรรมอีสาน เรื่องจันทะหมุด ๒) เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมในวรรณกรรมอีสาน เรื่องจันทะหมุด ๓) เพื่อศึกษาคุณค่าหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน เรื่องจันทะหมุดที่มีต่อสังคมไทยอีสาน ซึ่งจากการศึกษาตรวจสอบเอกสารวิชาการและงานวิจัยต่างๆ จึงสรุปผลการวิจัยได้ดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลของการศึกษาวิจัย

๕.๑.๑ ความเป็นมาวรรณกรรมอีสาน เรื่องจันทะหมุด

จากการศึกษาวรรณกรรมอีสาน เรื่องจันทะหมุดนั้นพบว่า เป็นวรรณกรรมร่วมสมัยของวรรณกรรมไทยลาวหรือวรรณกรรมอีสาน โดยวรรณกรรมเรื่องจันทะหมุดนี้น่าจะมีอายุมากกว่า ๑๕๐ ปี จากหลักฐานจากการค้นพบใบลานที่จารด้วยอักษรไทยน้อยที่วัดชมพู บ้านหนองหินใหญ่ ตำบลหนองหิน อำเภอเมืองสรวง จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นหลักฐานสำคัญ และถือว่าเป็นฉบับที่สมบูรณ์ที่สุด นอกจากนี้ยังมีฉบับอื่นๆ อีก เช่น ฉบับวัดชัยมงคล บ้านนาสีนวล ตำบลนาสีนวล อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ฉบับหอพุทธศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ฉบับวัดธัญญุตमारาม อำเภอภูพาน จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น ซึ่งวรรณกรรมเรื่องจันทะหมุดนี้มีการคัดลอกหลายสำนวน และแพร่หลายไปในจังหวัดต่างๆ ทั้งภาคเหนือและภาคอีสานรวมทั้งวรรณกรรมท้องถิ่นในลาวอีกด้วย ซึ่งในภาคอีสานยังมีชื่อเรื่องที่แตกต่างออกไปบ้าง เช่น จันทร์สมุทร ท้าวกำพร้าว, กำพร้าวไก่อแก้ว หรือไก่อแก้วหอมฮู และหอมฮู ในทางภาคเหนือเรียกว่า จันทพองสมุทร ส่วนชื่อผู้ประพันธ์ไม่ปรากฏแน่ชัดเพราะเนื่องจากค่านิยมและคติความเชื่อในสมัยที่ไม่นิยมการระบุผู้แต่ง จึงพบเพียงแค่ชื่อผู้คัดลอกและเวลาวันเดือนปีที่คัดลอกเท่านั้น

สำหรับลักษณะของคำประพันธ์นั้นพบว่า เป็นวรรณกรรมประเภทโคลงสารมีการใช้วรรณยุกต์ไม่เป็นไปตามผังที่กำหนดไว้ทั้งหมด จำนวนคำอาจจะมีมากกว่าหรือน้อยกว่าแผนผังที่กำหนดไว้ ลักษณะการแต่งคำประพันธ์ ก็ไม่เป็นไปตามแผนผังที่กำหนดไว้เช่นกัน ซึ่งอาจขึ้นต้นด้วยบทโทด้วยบทเอก หรือบทเอกตามด้วยบทโทก็ได้ แต่ส่วนใหญ่ก็มักนิยมแต่งเป็นบทโทมากกว่าบทเอก และใช้บทโทติด ๆ กันหลาย ๆ บท จึงสลับด้วยบทเอกบ้างการเปลี่ยนตอนมักใช้บทโทเป็นหลัก โดยใช้คำว่า “บัดนี้” “เมื่อนั้น” “แต่นั้น” เป็นต้น เป็นคำเริ่มต้นในการเปลี่ยนตอนเป็นเช่นนั้นตลอดไปจนจบเรื่อง โดยวรรณกรรมเรื่องจันทะหมุดนี้มีจุดมุ่งหมายในการแต่งเพื่อความบันเทิงส่วนหนึ่งยังเป็นไปเพื่อมุงสอนในเรื่องของศีลธรรมการดำเนินชีวิตในเรื่องต่างๆ เช่น ความอดทนต่อความยากลำบาก ความกตัญญูต่องานที่ต่อผู้มีอุปการะ ความอ่อนน้อมถ่อมตน การไม่ดูหมิ่นบุคคลที่ด้อยกว่าหรืออ่อนแอกว่าตนนั่นเอง

๕.๑.๒ หลักพุทธธรรมในวรรณกรรมอีสาน เรื่องจันทะหมุด

จากการศึกษาหลักพุทธธรรมในวรรณกรรมอีสาน เรื่องจันทะหมุด พบว่ามีหลักพุทธธรรมดังต่อไปนี้ที่ปรากฏอยู่ คือ

๑. หลักพุทธธรรมว่าโทษของตัณหา ในเนื้อหาของวรรณกรรมเรื่อง จันทะหมุด ผู้แต่งได้ชี้ให้เห็นว่าเรื่องของตัณหาหรือความทะยานอยากของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นผู้ใดก็ตามทั้งเจ้าขุนมูลนายข้าไพร่บริวาร ต่างก็มีเรื่องของตัณหาเข้ามาเกี่ยวข้องในชีวิตทั้งนั้นซึ่งเนื้อหาในวรรณกรรมเรื่อง จันทะหมุดนี้จึงมีเนื้อหาทางตัณหาที่ว่าด้วยกามคุณทั้งหลายปรากฏอยู่เป็นส่วนใหญ่ เช่น ในตอนที่หญิงสาวชาวเมืองลังกาได้เห็นโฉมหน้าของท้าวจันทะหมุดที่ได้ถูกช่างทองหล่อตัวขึ้นมาใหม่ทำให้เกิดความใคร่ ในตัวของท้าวจันทะหมุดแล้วเกิดการแย่งตบตีกันจนเกิดการบาดเจ็บขึ้น เป็นต้น

๒. หลักพุทธธรรมว่าด้วยความพลัดพราก ในวรรณกรรมมีปรากฏเรื่องของความพลัดพรากที่สอดแทรกอยู่ในบางตอนเช่น ตอนที่จันทะหมุดต้องพลัดพรากจากนางเกษไกรสร เพื่อไปยังบ้านเกิดเมืองยมราช เป็นต้น

๓. หลักพุทธธรรมว่าด้วยผู้ประพฤติธรรม คือการประพฤติตนให้อยู่ในกรอบของความถูกต้องและความดี ทั้งปรับปรุงพฤติกรรมของตน ให้ดีเสมือนที่ที่เกิดเป็นคน ซึ่งในวรรณกรรมเรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงการประพฤติตนของจันทะหมุดที่ได้กลับมาเมืองลังกาอีกครั้งพร้อมทั้งนางเกษไกรสรย่าเฒ่าพอครั้งมาถึงเมืองลังกาก็ได้ขึ้นครองราชย์เป็นพระราชและได้ประพฤติธรรมปกครองไพร่ฟ้าประชาชนบ้านเมืองให้เกิดความสงบสุข เป็นต้น

๔. หลักพุทธธรรมว่าด้วยโลกธรรมที่ว่าด้วยการมีลาภเสื่อมลาภ มียศเสื่อมยศ สรรเสริญนินทา สุขทุกข์ อันเป็นสิ่งที่คู่กันเป็นโลกธรรมที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ในวรรณกรรมเรื่องจันทะหมุดนี้มีอยู่หลายตอนที่ชี้ให้เห็นถึงความเป็นโลกธรรมของชีวิต เช่นความเสื่อมจากทรัพย์สินราชบัลลังก์ของพระยายมราชให้แก่จันทะหมุด เป็นต้น

๕. หลักพุทธธรรมว่าด้วยกตัญญูกตเวที ในเนื้อหาของวรรณกรรมอีสานเรื่องจันทะหมุดผู้ประพันธ์ได้สอดแทรกเรื่องของความกตัญญูซึ่งส่วนมากปรากฏอยู่ในตอนจบเป็นหลัก เช่นตอนที่ท้าวจันทะหมุดได้ทำสงครามกับทั้งสามกษัตริย์แล้วได้รับชัยชนะพระราชแห่งเมืองลังกาจึงได้ตัดสินใจพระราชทานนางเกษไกรสรพระธิดาของพระองค์ให้อภิเษกสมรสแก่จันทะหมุด พร้อมทั้งมอบเมืองไพร่พลช้างม้าให้ท้าวจันทะหมุดปกครอง หลังจากนั้น ท้าวจันทะหมุดก็ได้ระลึกถึงช่างทอง จึงได้ส่งข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ พร้อมทั้งบริวารไปให้กับนายช่างทองที่ได้ทำการหล่อท้าวจันทะหมุดขึ้นมาใหม่เป็นการแสดงถึงความกตัญญูกตเวทีรู้คุณคนอื่น

๖. หลักพุทธธรรมว่าด้วยความอดทน คือการรักษาปกติภาวะของตนไว้ได้ ไม่ว่าจะถูกกระทบกระทั่งด้วยสิ่งอันเป็นที่พึงปรารถนาหรือไม่พึงปรารถนาก็ตาม ทั้งยังมีความมั่นคงหนักแน่นต่อสิ่งต่างๆ นั้น ล้วนแล้วแต่เป็นคุณสมบัติของความอดทน ซึ่งในวรรณกรรมเรื่องจันทะหมุดนี้มีปรากฏ

เห็นได้ในหลายๆ ตอน เช่นในเรื่องจันทะหมุดที่ใช้เวลาเดินทางถึง ๗ ปีกว่าจะได้กลับบ้านเมือง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความอดทนเป็นหลักสำคัญในการกระทำนั้นๆ

ดังนั้นหลักพุทธธรรมต่างๆ ที่สอดแทรกอยู่ในวรรณกรรม เรื่องจันทะหมุดนี้จึงถือเป็นเรื่องที่ได้นอกเหนือจากความสนุกสนานรื่นเริงบันเทิงใจที่มีอยู่ตามปกติในวรรณกรรมอีสาน ทั้งยังสื่อแสดงออกได้ถึงค่านิยม คติความเชื่อ ประเพณี พฤติกรรมการกินอยู่ ระเบียบสังคม ต่างๆ ที่ปรากฏแสดงอยู่ในเนื้อหาที่น่าสนใจ

๕.๑.๓ วิเคราะห์คุณค่าของหลักพุทธธรรมในวรรณกรรมอีสาน เรื่องจันทะหมุด ที่มีต่อสังคมไทย

พบว่าคุณค่าของหลักพุทธธรรมในวรรณกรรมอีสาน เรื่องจันทะหมุดที่มีต่อสังคมไทยพบว่าสามารถจำแนกออกได้เป็น ๕ ด้าน คือ

๑) คุณค่าด้านการดำเนินชีวิต เนื้อหากล่าวถึงวิธีการดำเนินชีวิตในอาชีพต่างๆ เช่นการหาของป่า อาชีพช่างทอง การเลี้ยงสัตว์ ค้าขาย พร้อมทั้งการกล่าวถึงหน้าที่ของบุรุษและสตรีในสมัยจะต้องดำเนินชีวิตประพฤติปฏิบัติตามหลักจารีตประเพณีหรือในภาษาอีสานเรียกว่า ฮีตครอง อยู่ในกฎหรือข้อบัญญัติอันดีงามตามหลักพุทธศาสนา

๒) คุณค่าด้านสังคม เนื้อหากล่าวถึงหลักพุทธธรรม เช่นความกตัญญู ความเสียสละ ความซื่อสัตย์ ซึ่งถือเป็นหลักคุณธรรมสำคัญในการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมอีสานทำให้เกิดสังคมที่น่าอยู่น่าอาศัยเกิดความสุขความเจริญต่อตนเอง และสังคมอย่างกว้างขวาง

๓) คุณค่าด้านการเมืองการปกครอง ในวรรณกรรมกล่าวถึงภาพรวมของการเมืองการปกครองในรูปแบบสมบูรณาญาสิทธิราช โดยผู้ปกครองจะต้องประกอบด้วยบารมี และคุณธรรมความดีเป็นสำคัญในการปกครองไพร่ฟ้าประชาชนให้มีความสุข

๔) คุณค่าด้านคติความเชื่อ ในวรรณกรรมมีทั้งความเชื่อในระดับชาวบ้านและความเชื่อในระดับศาสนาคุณค่าสำคัญของคติความเชื่ออยู่ที่การมุ่งบอกในสิ่งที่เป็นนามธรรมว่ามีอยู่จริงทั้งเรื่องเวทมนต์คาถาและของวิเศษ โหราศาสตร์ เทวดา บาปบุญ ทำให้มนุษย์เกรงกลัวต่อการกระทำที่ไม่ดีและละอายต่อสิ่งที่กระทำ

๕) คุณค่าด้านวรรณกรรม วรรณกรรมถือเป็นมรดกทางสังคมเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่แสดงเอกลักษณ์ของความเป็นชาติด้วยการบันทึกผ่านอักษรเรื่องราวต่างๆ อันเป็นเครื่องบ่งชี้ความเป็นอารยะของชนในชาติ ว่าเป็นชาติอารยะไม่ใช่ชาติใหม่ ในวรรณกรรมคุณค่าที่สำคัญคือเป็นสื่อที่สร้างความบันเทิงขับกล่อมจิตนาการ ทั้งยังแทรกข้อคิดหลักคำสอนคติความเชื่อเรื่องราวในอดีตปรากฏอยู่ในเนื้อหา ดังนั้น วรรณกรรมจึงมีคุณค่ายิ่งต่อสังคมแสดงออกได้ถึงภูมิปัญญาของผู้คนในสมัยนั้นว่ามีความสามารถทางการแต่งวรรณกรรมมีความล้าลึกทางปัญญาเพียงใด

๕.๒ อภิปรายผล

๕.๒.๑ อิทธิพลของวรรณกรรมอีสาน เรื่องจันทะหมุดที่มีต่อสังคมไทยอีสาน

จากการศึกษาวิจัยโดยการลงภาคสนามในการศึกษาเพื่อสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์แบบเจาะจงจำนวน ๑๖ รูป/คน แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม คือ ๑) พระภิกษุจำนวน ๔ รูป ๒) ปราชญ์ชาวบ้าน/ ไวยาวัจกร ๘ คน ๓) นักวิชาการ ๔ คน ในจังหวัดอุบลราชธานี ทำให้ได้คำตอบดังต่อไปนี้ ว่านอกจากวัตถุประสงค์ที่เป็นคุณค่าทางการมุงสอนในหลักพุทธธรรมต่างๆ ที่สัมพันธ์ต่อการดำเนินชีวิตต่อผู้คนต่างๆ ในสังคม ไม่ว่าจะเป็น สามเณร-ภรรยา ลูก-หลาน เครือญาติ ผู้ปกครอง และผู้ใต้ปกครอง การสอนสุภาพสตรีและสุภาพบุรุษ การสอนผู้ใหญ่-ผู้น้อย ทั้งการอยู่วิถีแห่งธรรมชาติและเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน คุณค่าต่างๆ เหล่านี้สามารถจำแนกออกเป็นด้านๆ ได้ ๔ ด้าน คือ

๑. อิทธิพลของวรรณกรรมอีสาน เรื่องจันทะหมุดในด้านการดำเนินชีวิต เนื้อหามุ่งถึงการกินอยู่ อาชีพ และวิธีการดำเนินชีวิตที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน เรื่องจันทะหมุด เช่น การหาของป่าของ ๒ ผัวเมียทุกข์ขมอดที่อยู่นอกเมืองยมราช หรืออาชีพช่างทอง ของช่างหล่อ การเลี้ยงสัตว์ การประกอบอาชีพค้าขาย ทั้งยังสอนในการดำเนินชีวิตที่จะต้องประกอบไปด้วยหน้าที่ของบุรุษเพศและสตรีเพศ เป็นต้น ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมเรื่องสิริจันทะหมุดคำสอนนี้ปรากฏอยู่ สอดคล้องกับผลสัมภาษณ์พระครูธีรธรรมสิริ,พระครูมงคลธรรมธีรคุณ พระอธิการเฉลิม โสธโน ปราชญ์ชาวบ้านทั้ง ๘ ท่าน และนักวิชาการทั้ง ๔ รูป/คน ถึงการดำเนินวิถีที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่อง จันทะหมุดเหมือนวิถีที่เห็นได้ในปัจจุบัน แต่คนอีสานในสมัยก่อนมีความเชื่อบาปบุญคุณโทษ จึงดำเนินชีวิตตามหลักพุทธธรรมคำสอนที่พระสงฆ์ในพุทธศาสนาที่ถ่ายทอดผ่านวรรณกรรมต่างๆ ดังนั้นวรรณกรรมอีสาน เรื่องจันทะหมุด จึงถือว่ามีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต

๒. อิทธิพลวรรณกรรมอีสาน เรื่องจันทะหมุดในด้านวรรณกรรมที่มีต่อสังคมไทยอีสานพบหลักพุทธธรรมที่มีคุณค่าต่อสังคมเช่นหลักสังคหวัตถุ ๔ นอกจากหลักพุทธธรรมดังกล่าวมานี้แล้วยังมีหลักของความเสียสละ ความซื่อสัตย์ ความกตัญญูทศเวท ที่สามารถทำให้สังคมอยู่อย่างมีความสุขสงบซึ่งเรื่องเหล่านี้มีอยู่ในวรรณกรรมเรื่องจันทะหมุดอย่างชัดเจน เช่นตอนที่แสดงออกถึงหลักพุทธธรรมแห่งความซื่อสัตย์ในจันทะหมุดที่มีต่อเจ้าเมืองยมราชว่าเมื่อเจอสิ่งที่ตามหาแล้วจะกลับขึ้นไปยังเมืองยมราชและก็กลับมาดังสัญญา หรือการแสดงออกซึ่งความกตัญญูตอบแทนผู้มีพระคุณของท้าวจันทะหมุดที่มีต่อผู้ที่เคยช่วยเหลือ เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับผลสัมภาษณ์ พระครูธีรธรรมสิริ ปราชญ์ชาวบ้านทั้ง ๘ ท่าน และนักวิชาการทั้ง ๔ รูปคน ว่าวรรณกรรมอีสานเรื่องจันทะหมุดนี้ถือเป็นเครื่องมือสื่อสำคัญที่ถูกถ่ายทอดจากพระภิกษุสงฆ์โดยการเทศน์เพื่อเผยแผ่แสดงแนวคิด คติ ความเชื่อ และที่สำคัญคือหลักพุทธธรรมสู่ประชาชนได้เลือกนำมาพิจารณาปฏิบัติวิถีชีวิตที่อยู่ร่วมกันให้มีความสุขสงบในสังคมไทยอีสาน

๓. อิทธิพลวรรณกรรมอีสาน เรื่องจันทะหมุดในด้านการเมืองการปกครองที่มีต่อสังคมไทยอีสาน ซึ่งในเรื่องจันทะหมุดได้กล่าวถึงเรื่องการเมืองการปกครองในแบบสมบูรณาญาสิทธิราชหรือที่นิยมเรียกว่าการปกครองแบบกษัตริย์นั่นเอง ซึ่งในการปกครองแบบนี้โดยหลักแห่งพุทธธรรมผู้ปกครองจะต้องประกอบไปด้วยคุณธรรมที่ดงามบ้านเมืองจึงจะเกิดความสุขสงบ ดังนั้นเมื่อพิจารณาในวรรณกรรมก็จะพบว่าได้แสดงกล่าวถึงภาพรวมของการเมืองการปกครองรูปแบบว่าการปกครองจะต้องประกอบไปด้วยบุญญาบารมี และคุณธรรมจึงจะนำพาบ้านเมืองเจริญ อย่างไรก็ตามก็ดีแม้

จะไม่มีตอนใดกล่าวไว้อย่างชัดเจนถึงหลักการปกครองแบบตรงไปตรงมาอย่างละเอียดว่าต้องประกอบด้วยหลักการใดบ้าง แต่ก็พอสันนิษฐานได้ไม่ยากว่าต้องมีหลักทศพิธราชธรรมจึงจะนำพาบ้านเมืองสู่ความสงบสุขได้ ซึ่งสอดคล้องกับกลุ่มพระภิกษุ เจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส ปราชญ์ชาวบ้าน ทั้ง ๘ ท่าน และนักวิชาการทั้ง ๔ รูป/คน ที่เห็นร่วมกันว่าวรรณกรรมอีสาน เรื่องจันทะหมุดนี้ส่งผลชัดเจนต่อแนวคิดเรื่องการเมืองการปกครองที่จะต้องมีผู้นำหรือกษัตริย์ที่มีคุณธรรมจริยธรรมมาปกครองบ้านเมืองไพร่ฟ้าประชาชนด้วยหลักแห่งพรหมวิหาร ๔ มีทศพิธราชธรรม จึงจะนำพาบ้านเมืองสู่ความสุขความเจริญไปได้

๔. อิทธิพลวรรณกรรมอีสาน เรื่องจันทะหมุดในด้านคติความเชื่อที่มีต่อสังคมไทยอีสาน ในเรื่องจันทะหมุดได้กล่าวถึงความคติความเชื่อหลายๆ ตอน ซึ่งเมื่อสรุปแล้วพบว่าความเชื่อนั้นประกอบไปด้วยเรื่องของ ๑) ความเชื่อโหราศาสตร์ หรือการทำนายทายทัก ๒) ความเชื่อเรื่องบาปและบุญ ๓) ความเชื่อเรื่องของเทวดา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ๔) ความเชื่อเรื่องเวทมนต์คาถาและของวิเศษ ซึ่งสอดคล้องกับกลุ่มพระภิกษุ เจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส ปราชญ์ชาวบ้านทั้ง ๘ ท่าน และนักวิชาการทั้ง ๔ รูป/คน ที่เห็นร่วมกันว่าวรรณกรรมอีสาน เรื่องจันทะหมุด หรือแม้แต่วรรณกรรมอีสานเรื่องอื่นๆ นั้นจะต้องมีคติความเชื่อต่อเรื่องเช่นนี้ปรากฏอยู่ ด้วยเหตุผลทางคติความเชื่อดั้งเดิม และคติความเชื่อทางศาสนาทั้ง ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธนั่นเอง

ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากคุณค่าของวรรณกรรมอีสานเรื่อง จันทะหมุด จากการศึกษาวิเคราะห์ การสัมภาษณ์ทั้งจากภิกษุ ปราชญ์ชาวบ้าน และนักวิชาการ ทั้ง ๑๖ รูป/คน แล้วมีทัศนะที่สอดคล้องกับอิทธิพลของวรรณกรรมที่มีต่อสังคมไทยอีสานพอสรุปได้ว่า

๑. ในด้านการดำเนินชีวิตที่มีต่อสังคมไทยอีสาน ผลจากการสัมภาษณ์ทำให้ผู้วิจัยเห็นถึงวิถีชีวิตของชาวบ้านอีสานในสมัยก่อนว่ามีการประกอบอาชีพ มีคติความเชื่ออย่างไร รวมทั้งทำให้เห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการดำเนินในสังคมไทยอีสานที่มีความแน่นแฟ้นเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย ซึ่งผิดกับวิถีสังคมไทยในปัจจุบันที่มีแนวโน้มห่างเหินจากพระพุทธศาสนาด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยใหม่

๒. ในด้านทางสังคมไทยอีสาน ผลจากการสัมภาษณ์ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่าวรรณกรรมเรื่องจันทะหมุดนี้เป็นสื่อหนึ่งในทางพุทธศาสนาที่ช่วยทำให้สังคมไทยอีสานน่าอยู่ด้วยการเป็นสื่ออบรมสั่งสอนบ่มเพาะทางคุณธรรมจริยธรรมให้อยู่ในวิถีการดำเนินชีวิตทั้งในระดับครอบครัว สังคม ประเทศ ด้วยหลักการปฏิบัติที่อิงตามแบบสื่อวรรณกรรมอีสานที่แสดงผลของการกระทำผ่านตัวละครที่กำหนดบทบาทซึ่งผลการกระทำที่เกิดขึ้นเพื่อสร้างการพิจารณาสร้างคติเตือนใจ ทั้งยังสร้างความสนุกสนานเพลิดเพลินต่อผู้ฟังไม่ให้เกิดความเบื่อหน่ายต่อหลักพุทธธรรมสร้างสรรค์ให้เกิดอัตลักษณ์ที่บ่งชี้ถึงความเจริญในรอบด้านให้ปรากฏชัดเจนมากขึ้น

๓. ในด้านการเมืองการปกครองที่มีต่อสังคมไทยอีสาน ผลจากการสัมภาษณ์ทำให้ผู้วิจัยเห็นความสอดคล้องกับผลการศึกษาและกลุ่มผู้สัมภาษณ์ทุกท่านว่าวรรณกรรมอีสานเรื่อง จันทะหมุดนี้ชี้แสดงภาพความคิดหรือคติความเชื่อต่อผู้ปกครองผู้นำที่ดีว่าจะต้องเป็นผู้มีศีลมีธรรมจริยธรรมจึงจะนำพาบ้านเมืองสู่ความสุข ความเจริญได้

๔. ในด้านคติความเชื่อที่มีต่อสังคมไทยอีสาน ผลจากการสัมภาษณ์ทำให้ผู้วิจัยมีทัศนะความเห็นว่าวรรณกรรมอีสาน เรื่องจันทะหมุดนี้ได้ก่อให้เกิดคติความเชื่อในเรื่องบาปบุญคุณโทษ เชื่อใน

คำทำนายทายทักโหราศาสตร์ คาถาอาคม อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เทพเทวดาภูตผีปีศาจ ว่ามีผลต่อมนุษย์ ซึ่งเรื่องเหล่านี้มีปรากฏในวรรณกรรมหลายตอน ทั้งยังมีวิธีแห่งหลักการปฏิบัติตน การทำบุญ การมีความอ่อนน้อมถ่อมตน การเกรงกลัวต่อบาปกรรม การเชื่อฟังผู้ใหญ่ ความละเอียดใจเมื่อจะทำในสิ่งที่ไม่ดี ซึ่งพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมต่อคติความเชื่อเหล่านี้

ดังนั้น ผลที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมอีสานเรื่อง จันทะหมุดที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยอีสานนี้มีต่อสังคมในหลายด้าน รวมทั้งตัวของวรรณกรรม ยังมีรูปแบบการแต่ง ฉันทลักษณ์ ภาษาในวรรณกรรมที่แสดงออกได้ถึงภูมิปัญญาของผู้คนในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี ถึงความรู้ความสามารถในเชิงภาษาวรรณกรรม ความล้าลึกทางปัญญาที่ทรงคุณค่าได้

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน เรื่องจันทะหมุดที่มีต่อสังคมไทยอีสาน นี้ผู้วิจัยยังพบว่า ยังมีวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ ที่น่าศึกษาอยู่อีกเป็นจำนวนมากมายหลายเรื่องที่น่าจะนำมาศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาว่ามีหลักพุทธธรรมใดบ้างปรากฏในวรรณกรรม หรือศึกษาเปรียบเทียบกับวรรณกรรมในภาคอื่นๆ ว่ามีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร รวมทั้งชี้ให้เห็นถึงความสำคัญคุณค่าที่ซ่อนอยู่ในวรรณกรรมในเรื่องดังกล่าวมานี้เพื่อนำไปสู่การประยุกต์ใช้และหาคำตอบในบางสิ่งบางอย่างที่อยู่ในวรรณกรรม นอกจากนี้ผู้วิจัยยังขอเสนอแนะหัวข้อวิจัยศึกษาในประเด็นเพิ่มเติมดังต่อไปนี้

๑) ควรศึกษาเรื่องบทบาทของพระพุทธรูปศาสนาที่มีผลต่อวรรณกรรมในภาคอีสาน ว่าพระพุทธรูปศาสนามีบทบาทต่อเรื่องใดบ้างในวรรณกรรมอีสาน รวมทั้งชี้ให้เห็นว่าการที่พระพุทธรูปศาสนามีบทบาทในวรรณกรรมอีสานนั้นก่อให้เกิดคุณค่าในเรื่องใด

๒) ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมอีสานกับวรรณกรรมในอาเซียนทั้งใน พม่า ลาว กัมพูชา เวียดนาม มาเลเซีย ว่ามีเรื่องใดบ้างที่เหมือนกัน และมีลักษณะที่มันแตกต่างกันอย่างไร รวมทั้ง สารัตถะของวรรณกรรมในเรื่องอื่นๆ ทั้งพระเอก นางเอก ตัวแสดงต่างๆ ที่ปรากฏในวรรณกรรม เพื่อจะได้นำผลการศึกษานี้ไปใช้เป็นฐานข้อมูลทางวรรณกรรมต่อไป

๓) ศึกษาคติความเชื่อทางปรัชญาในวรรณกรรมอีสาน อาทิเช่น แนวคิดมนุษยนิยม แนวคิดเทวนิยม อเทวนิยม หรือแนวคิดประโยชน์นิยม ในวรรณกรรมอีสาน เป็นต้น